

Inleiding

In de prehistorie was de enige niet-natuurlijke lichtbron een houtvuur. Om evenveel licht te krijgen als een doodgewone lamp die iedereen in huis heeft nu in een uur produceert, moesten onze voorouders achteenvijftig uur hout verzamelen.¹ Ten tijde van de Babylonische beschaving was de beste licht-technologie een lamp met sesamololie erin. Voor dezelfde hoeveelheid licht zou een Babylonier in 1750 v.C. eenenveertig uur hebben moeten werken.

Een lamp van aardewerk, met een lont van katoen en olie of ghee.

Daarna kwamen kaarsen. De eerste kaarsen werden met veel moeite van dierlijk vet gemaakt (en stonken vreselijk). Zelfs aan het eind van de achttiende eeuw moest de gemiddelde arbeider vijf uur werk verrichten om zoveel kaarsen te produceren dat ze samen dezelfde lichtopbrengst hadden als nu een lamp in een uur. In de negentiende eeuw kwamen er gaslampen, die die tijd tot twee uur terugbrachten.

Door de elektrische gloeilamp werd licht nog goedkoper. Aan het begin van de twintigste eeuw kostte het produceren van een uur licht nog maar een paar minuten werk. En nu levert nog geen seconde werk je al genoeg geld op om een moderne lamp een uur te laten branden. Als je kunstlicht als maatstaf neemt, verdienen we met werken nu driehonderd-duizend keer zoveel als in de prehistorie en dertigduizend keer zoveel als in 1800. Onze verre voorouders moesten ooit hard werken om de duisternis te verdrijven. Wij denken eigenlijk nauwelijks aan de kosten als we een lamp aanknippen.

De snelle vooruitgang in lichttechnologie: een kaars, een gloeilamp, een fluorescentielamp (spaarlamp) en een LED-lamp.

Twee factoren zijn bepalend geweest voor deze opmerkelijke verandering. De technologie rond verlichting wordt beter, bijna elke dag nog. En werknemers worden productiever, wat betekent dat we per uur meer verdienen dan onze voorouders.

De geschiedenis van het licht is een goede illustratie bij een aantal kernthema's uit dit boek. In de prehistorie moesten mensen alles zelf doen, terwijl we ons tegenwoordig steeds verder specialiseren. Via markten kunnen we wat we produceren ruilen met de producten van anderen. Prijzen zijn een prikkel om meer te produceren als er tekorten zijn en minder bij overvloed. Toch is het marktsysteem verre van volmaakt. Werkloosheid, kartels, verkeersopstoppen, overbevissing en vervuiling zijn maar enkele van de problemen die zich voordoen als de marktwerking niet goed functioneert.

Dit kleine boek vertelt een groot verhaal: dat van het kapitalisme, dus van hoe ons marktsysteem zich heeft ontwikkeld. Dat verhaal gaat ook over het vakgebied van de economie en over een aantal sleutelfiguren binnen dat vakgebied. En over de manier waarop de geschiedenis van de wereld is bepaald door economische krachten. Waarom is Europa niet gekoloniseerd door Afrika in plaats van andersom? Wat gebeurde er toen landen in de jaren dertig handels- en immigratiebarrières opwierpen? Waarom hebben de geallieerden de Tweede Wereldoorlog gewonnen? Waarom is in de jaren vijftig en zestig in veel landen de ongelijkheid kleiner geworden? Waarom was het eigendomsrecht in de jaren tachtig de grote motor achter de economische groei van China? Op welke manier is klimaatverandering een bedreiging voor onze toekomstige welvaart? De antwoorden op deze en andere vragen zijn in dit boek te vinden.

Je zou economie kunnen definiëren als een sociale wetenschap die bekijkt hoe mensen in tijden van schaarste hun wel-

zijn optimaliseren, hoe we ons individueel gedragen en hoe we samenwerken, in het huishouden en het bedrijfsleven. Het accent ligt daarbij op hoe de interactie verloopt op markten, waar kopers en verkopers samen bepalen wat een evenwichtige prijs is. De economie kijkt ook naar wat er gebeurt als markten ineensstorten en naar wat er beleidsmatig kan worden gedaan aan armoede, klimaatverandering of prijsafspraken.

Dit verhaal is een mix van micro- en macro-economie.² Bij micro-economie gaat het om individuele beslissingen, bij macro-economie om de economie als geheel. Populaire boeken over de economie richten zich maar al te vaak op het een of op het ander. Dit boek richt zich op beide. We gaan chronologisch door de geschiedenis heen en bezien daarbij individuele beslissingen én de weg die hele samenlevingen gevolgd hebben.

Critici die economie maar een kille wetenschap vinden, waarin het alleen maar gaat over bekrompen, inhalig gedrag, komen vaak aan met de definitie van Thomas Carlyle, ‘de naargeestige wetenschap’, maar zonder oog te hebben voor waar zijn kritiek vandaan komt. Carlyle (1795-1881) was een racist. Hij vond dat in de Cariben de slavernij weer moest worden ingevoerd. Dat ‘naargeestige’ waarop hij zijn pijlen richtte, was de opvatting dat alle mensen gelijkwaardig zijn. Net als veel andere economen vind ik zijn minachtende woorden eervol.

Van hem is ook de geringschattende uitspraak: als je een papegaai de termen vraag en aanbod bijbrengt, heb je er een econoom bij.³ Grafieken waarin vraag en aanbod worden weergegeven kunnen handig zijn, maar in dit boek staan ze niet. En je hoeft zeker geen economie te hebben gestudeerd om genoeg te beleven aan de verhalen die er wel in staan. Leren denken als een econoom kan je leven in positieve zin

beïnvloeden. Het geheim van onze professie is dat de grootste inzichten voortkomen uit een handvol grote ideeën die voor iedereen te begrijpen zijn.

Over een daarvan heb ik het al gehad: prikkels. Als er bij een sport een grote eerste prijs en een kleine tweede prijs te verdienen is, gaan de prestaties omhoog. Bij loopnummers stijgt de snelheid, bij golftoernooien zijn minder slagen nodig.⁴ Prikkels kunnen zelfs van invloed zijn op de dag waarop mensen geboren worden. Toen Australië een babybonus uitloofde voor kinderen die op of na 1 juli 2004 werden geboren, werden er nog nooit zoveel kinderen geboren als op die dag.⁵ Waarom? Omdat zwangere vrouwen afzagen van het laten opwekken van weeën en van keizersnedes om die bonus binnen te halen. Toen de Verenigde Staten de fiscale regels rond nalatenschappen veranderden, had dat invloed op het aantal sterfgevallen: een klein aantal mensen overleed later (of juist eerder) om de aanslag zo laag mogelijk te houden.⁶ Een clichéopvatting wil dat niets in het leven zeker is, behalve de dood en belastingen. In dit geval veranderde de belasting, met in het spoor daarvan de dood.

Daarmee bedoel ik niet te zeggen dat het bij economie alleen maar om hebzucht gaat. Elinor Ostrom, de eerste vrouw die de Nobelprijs voor Economie won, heeft ontdekt dat er tal van omstandigheden zijn, van visserijbedrijven in Indonesië tot bosbouwers in Nepal, waarin mensen samenwerken bij het beheer van schaarse middelen. In haar toespraak na het ontvangen van de prijs kwam Ostrom met kritiek op de hebbelijkheid van economen om systemen te bedenken waarbij volledig op eigenbelang gerichte individuen baat hebben. Ze betoogde dat het anders moest: 'Het zou een kerndoel van het overheidsbeleid moeten zijn om instituties te faciliteren die het beste in de mens naar boven brengen.' Prikkels zijn van belang, maar ik ga proberen me Ostroms optimisme ei-

gen te maken en te laten zien dat economen ook idealisten kunnen zijn.

Een ander groots inzicht van de economie is specialisatie. Hoeveel mensen kunnen een mooi kapsel knippen, een kapotte voorruit van een auto vervangen, van druiven wijn maken of een app voor een smartphone schrijven? Als je er een paar maanden de tijd voor krijgt, lukt het de meeste mensen wel om enige vaardigheid te verwerven bij het uitvoeren van zo'n taak, maar tenzij je daar echt plezier in hebt, is een betere aanpak om daar een deskundige voor in te huren en je eigen tijd te besteden aan waar jij het beste in bent. Als je redelijk goed in alles wilt worden, word je naar alle waarschijnlijkheid een menselijke versie van het Zwitserse zakmes – met een net niet scherp genoeg mes, een irritant klein schaaftje en een onhandige schroevendraaier. Specialisatie is een van de belangrijkste principes van de moderne economie.

Ook het maakproces van dingen is gespecialiseerd. Er zijn complete Chinese steden, om maar een voorbeeld te noemen, die goed zijn geworden in het fabriceren van één type product. In Yiwu wordt het grootste deel gemaakt van de kerstversiering die in de wereld wordt verkocht. Uit Huludao komt een kwart van alle zwemkleding. Danyang is 'de brillenstad'. Taizhou, gespecialiseerd in badkamerproducten, is nu het mondiale centrum voor vernieuwende ontwikkelingen op het gebied van intelligente wc's.⁷

Naarmate specialisatie toeneemt gaan er steeds grotere bedragen om in de onderlinge handel. In de 787 Dreamliner van Boeing zitten Japanse accu's, vleugeluiteinden uit Zuid-Korea, vloerbalken uit India, horizontale stabilisatoren uit Italië, landingsgestellen uit Frankrijk, vrachtdoors uit Zweden en straalomkeerders uit Mexico.⁸ Op de gemiddelde smartphone kun je prima een label met 'Made in the World' plakken. Door onderdelen en grondstoffen te betrekken van

leveranciers die de laagste prijzen rekenen kun je producten maken die onbetaalbaar zouden zijn als je alleen plaatselijk verkrijgbare materialen zou gebruiken.

Misschien wel het beste voorbeeld van wat specialisatie vermag is een experiment van Thomas Thwaites, een ontwerper. Hij besloot een broodrooster te maken, op basis van zijn eigen arbeid en zelf ter plekke aangeschafte grondstoffen.⁹ Hij haalde ijzererts uit een niet meer in gebruik zijnde mijn in Engeland, koper uit een mijn in Wales en mica uit een berg in Schotland. Toen het in een zelf gefabriceerde 'hoogoven' niet lukte om staal te maken, smolt hij ijzererts in zijn magnetron. De plastic ombouw maakte hij van gesmolten afval. Uiteindelijk bleek hij negen maanden nodig te hebben voor zijn broodrooster. Tegen een gemiddeld uurloon zou dat 21.000 euro hebben gekost, plus nog ruim 1000 euro aan onkosten.¹⁰ Zijn broodrooster was dus vijfhonderd keer zo duur als een uit de winkel, want daar kosten ze ruim 40 euro. O ja, en zo'n broodrooster uit de winkel doet het ook nog. Toen Thwaites de stekker van de zijne in het stopcontact stak, begon het ding na vijf seconden al in een druipkaars te veranderen.

Nog een principe uit de economie is dat dramatische veranderingen zelden voortkomen uit abrupte verschuivingen op het gebied van normen of cultuur. Ze zijn veel vaker het gevolg van nieuwe technologieën of beleidsveranderingen. Als je wilt begrijpen waarom in de decennia na de oorlog de internationale handel tot grote bloei kwam, is het een handig weetje dat in 1956 de gestandaardiseerde scheepscontainer is uitgevonden en dat dankzij een aantal overleggrondes de invoerheffingen over de hele wereld zijn verlaagd. Als je wilt weten waarom basketbal tegenwoordig spannender is dan een halve eeuw geleden, denk dan eens aan het invoeren van de shotclock, die spelers verplicht om binnen 24 seconden

een poging te doen om te scoren, en de driepunter: als je scoort van achter de driepuntslijn krijg je een punt meer. In dit boek wil ik de verborgen economische krachten belichten achter oorlogen, religieuze bewegingen en maatschappelijke veranderingen.

Het verhaal van de economie begint met de eerste landbouwrevolutie, waardoor er een eind kwam aan het zwervende bestaan van jager-verzamelaars en mensen overgingen op een sedentaire leefwijze, die het ontstaan van de beschavingen van Mesopotamië, Egypte, Griekenland en Rome mogelijk maakte. Handel tussen regio's was mogelijk dankzij vervoer over water. Het Grote Kanaal verbond tal van Chinese provincies met elkaar. Zeilschepen maakten handel tussen Europa, Afrika en Noord- en Zuid-Amerika mogelijk, waardoor landbouwproducten, handelsgoederen (vuurwapens, buskruit, ijzer en textiel) en tot slaaf gemaakte mensen deel gingen uitmaken van een zeer winstgevende driehoekshandel.

De volgende grote revolutie was de industriële revolutie, die de maakindustrie een krachtige impuls gaf en daarmee ook de economische groei. Zij aan zij met het uitvinden van vernuftige nieuwe machines vonden ook intellectuele doorbraken plaats en begon economie als vakgebied vaste vorm aan te nemen. Aan het begin van de twintigste eeuw werd de lopende band uitgevonden, waardoor de fabricage van auto's steeds goedkoper werd, en door de mondialisering werd de wereld een ongekend hechte eenheid. Twee wereldoorlogen en de crisisjaren dertig vaagden een groot deel van die onderlinge verbindingen weg en vernietigden daarnaast levens en middelen van bestaan.

Voor velen in de ontwikkelde wereld was de periode na 1945 een tijdperk van gedeelde welvaart, maar elders was de groei lang niet overal even sterk. In China stonden de eerste decennia waarin de communisten aan de macht waren in het

teken van grillige koerswijzigingen, die de groei fnuikten, tot het land zich in 1978 tot de markteconomie bekeerde. In India kwam de grote omslag in 1990. In een groot deel van Azië ontstonden door die groei sterkere verschillen in levensstandaard tussen deze regio en die in Afrika, dat een tragere groei kende. Aan het begin van de eenentwintigste eeuw was de ongelijkheid in veel landen sterk toegenomen.

De economie als wetenschap houdt zich nu voor een groot deel bezig met nadelige verschijnselen binnen de markteconomie. Bij het concurrentiebeleid probeert men monopolistische krachten in te tomen. Een van de kernpunten van het door Keynes op poten gezette macro-economische beleid is het terugdringen van de werkloosheid. Met klimaatbeleid wordt een fout in het marktdenken tegengegaan waardoor bedrijven door te vervuilen winst kunnen maken terwijl de planeet eraan onderdoor gaat. De gedragseconomie erkent dat mensen zich niet altijd gedragen als kille, berekenende machines, die uit zijn op het maximaliseren van hun geluk, maar op systematische manieren van dat rationele streven afwijken. De economie als wetenschappelijke discipline is geëvolueerd, en door het voortschrijden van de theorie en op basis van nieuwe gegevens zijn onderzoekers nu in staat betere modellen te maken van menselijk gedrag, waardoor economie interessanter en bruikbaar wordt.

Maar voor we aan *homo economicus* toekomen, moeten we het hebben over het begin, over de manier waarop economische krachten vorm hebben gegeven aan onze soort, *homo sapiens*.